

Araştırma Makalesi / Research Article

**ANKARA VİLAYET GAZETESİ VE SALNAMELERİ
PENCERESİNDEN XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
ANKARA'DA TARIM VE HAYVANCILIK¹**

Eylem TEKEMEN ALTINDAŞ*

**AGRICULTURE AND ANIMAL HUSBANDRY IN ANKARA
IN THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY FROM
THE WINDOW OF THE ANKARA PROVINCAL
NEWSPAPER AND ANNUALS**

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılık ile ilgili faaliyetlerin artırılmasına yönelik çalışmaları; Ankara Vilayeti özelinde inceleyen bu makale, Ankara Vilayet Salnameleri ile Vilayet Gazetesindeki bilgiler ve güncel kaynaklar doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışmada Ankara'da tarım ve hayvancılığın genel durumu ile yetiştirilen tarım ürünleri hakkında bilgi verilmiştir. Tanzimat'tan itibaren tarımsal üretimi artırmak için yeni tarım arazilerinin açılması ve mevcut arazilerde verimi artırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Anadolu'ya gelen muhacirlerin yeni tarım arazilerine yerleştirilmesi ve yerli halka tarım konusunda örnek olmaları önemlidir. Anadolu Demiryolu hattının Ankara'ya ulaşmasıyla birlikte tarımsal ticaretin hareketlilik kazandığı görülmüştür. Ankara'da hayvancılığın durumu vilayet salnamelerindeki veriler doğrultusunda açıklanmıştır. Bölge halkı için kazanç kapısı olan tiftiğin XIX. yüzyıldaki durumu ve tiftik keçisinin ıslahı konusunda yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ankara, Tarım, Hayvancılık, Tiftik Keçisi.

¹ Bu çalışma "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, e-posta: tekemen_e@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1120-1126>.

İntihal Taraması: Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Eylem Tekemen Altındaş).

Atıf: Tekemen Altındaş, E. (2021), Ankara Vilayet Gazetesi ve Salnameleri Penceresinden XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara'da Tarım ve Hayvancılık, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), s. 961-983, <https://doi.org/10.11616/asbi.954381>.

Gönderim Tarihi: 18.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 09.08.2021

Abstract

This article, which examines the studies on increasing the activities related to agriculture and animal husbandry in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century, in Ankara Province in particular, was prepared in line with the information and current sources in the Ankara Province Annuals and the Province Newspaper. In the study, information was given about the general situation of agriculture and animal husbandry and agricultural products grown in Ankara. In order to increase agricultural production since Tanzimat, efforts to open new agricultural lands and increase productivity on available lands were carried out. In this sense, it was important for the immigrants who came to Anatolia to settle in new agricultural lands and to set an example for the local people in agriculture. With the Anatolian Railway line reaching Ankara, it was observed that agricultural trade gained dynamism. The situation of animal husbandry in Ankara was explained in line with the data in the provincial annuals. Information was given about the situation of angora in 19th century, which was an important source of income for the people of the region, and the studies carried out on the reclaim of the Angora goat.

Keywords: Ottoman Empire, Ankara, Agricultural, Husbandry, Angora Goat.

1. Giriş

Sanayi öncesi bütün toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ekonomi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Önceki yüzyıllarda geleneksel yöntemler ile yapılmakta olan tarım, XIX. yüzyıla gelindiğinde artık ciddi tedbirlerin alınmasını gerektiriyordu. Bu sebeple 1843'te Ziraat Meclisi, 1846'da Ziraat Nezareti kurulmuştur. Bu yeni kurumlarla devlet için bir tarım politikası oluşturulmak istenmiştir (Güran, 1992:219-220). Devlet tarafından tarımsal üretim teşvik edilmiştir. Tanzimat döneminde tarım ile ilgili önemli bir gelişme de eğitim alanında olmuştur. Bu dönemde tarımsal eğitim veren *Ameli Ziraat Mektebi*, *İpekböcekçiliği Mektebi*, *Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi* açılmıştır (Akyüz, 2009:238). Çiftçinin daha bilinçli bir şekilde tarımsal üretim yapabilmesi için Ankara, Konya, Adana, Sivas ve Erzurum'da örnek çiftlikler tesis edilmişti. Bu çiftliklerde yerli ve yabancı uzmanlar eşliğinde modern tarım ve verimlilik artırıcı teknikleri uygulanmaya başlanmıştır (Baskıcı, 2005:127).

Anadolu'nun orta bölgesinde hububat tarımına oldukça elverişli olan geniş topraklarında sınırlı ölçüde tarım yapılmaktaydı (Pamuk, 2010:38). Tarım arazisi yönünden zengin olan Ankara'da, tarım alanlarına ulaşım zorlukları nedeniyle zirai faaliyetler XIX. yüzyıl ortalarına kadar fazla bir gelişme gösterememiştir. Geniş tarım arazilerinin olması ve nüfusun

büyük bölümünün tarım ve hayvancılıkla uğraşmasına rağmen ekilebilen arazi toplam toprakların 1/7'i kadardı (Yavuz, 2000:198).²

Hayvancılık bölge halkının ve İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılmakta idi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tiftik keçisi ve özellikle de Ankara sofı devletin önemli bir kazanç alanı olmuştur. Ama bu durum XIX. yüzyıla birlikte hızla değişmeye başlamış ve bundan Ankara vilayeti olumsuz etkilenmiştir.

2. Ankara Vilayetinde Tarım

1844 senesinde Ankara merkezinde önemli bir gelir kapısı olan tarımsal faaliyet birçok mahallede yapılmaktaydı. Merkezde tarım arazilerine ulaşımında zorluk olmadığı için nüfusun çoğunluğu tarım ile uğraşmakta ve geçimini bu yolla sağlamakta idi. 1844 senesinde Ankara merkezinde 57.352 dönümlük tarım arazisi mevcut olup, bu arazinin % 74'ü ekili-dikili arazidir. Bu arazi içinde en fazla tarla ve bağ yer almaktadır (Şenel, 2012:519-520). Ankara'da tarım arazilerinin en çok Kattanin, Hacıbayramveli, Hacıdoğan, Yakupna'al mahallelerinde etkili bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Yine 1844 senesinde Ankara merkezde 546 hane çiftçilikle uğraşmaktaydı. Bu hanelerin 324 tanesi merkez kazaya farklı yerlerden mevsimlik işçi olarak gelmiştir (Şenel, 2012:517).

Ankara'da ziraat Mart-Eylül ayları arasında yapılmakta olup, Mart ayında soğan, mercimek, yulaf, arpa, buğday, sarımsak, şeker pancarı, ayçiçeği ekilir, üzüm bağları budanırdı. Ayrıca yine bu ay içinde üzüm, dut, söğüt ağacı, kavak ağacı fidanı dikilirdi. Nisan ayında domates, patlıcan, salatalık, banya gibi sebzelerin fide dikimi ile uğraşılırdı. Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos ayları ziraatta sulama ve hasat zamanı idi. Eylül ayında kışlık patates, yulaf, arpa, çavdar ve buğday tohumu ekilirdi (Galanti, 2005:191-199).

Anadolu demiryolu hattının açılmasından önce Anadolu'da buğday ve arpa gibi ağırlığı fazla olan ürünlerin farklı bölgelere taşıma işlemleri, deve ve atlarla yapılmaktaydı. Ürünlerin satışından elde edilen kazanç, oldukça maliyetli olan nakliye ücretini ancak karşılayabiliyordu (Güran, 2014:80).

Osmanlı Devleti'nde tarımsal verimliliği artırmak amacıyla yapılan çalışmalar Tanzimat'ın ilanından sonra başlamıştır. 1838'de Ziraat ve Sanayi Meclisi, 1843'te Umûr-u Nâfia Nezâreti, Ziraat Meclisi adıyla

² Ankara vilayetinde taşıma imkânlarının yetersizliği nedeniyle tarıma uygun toprakların sadece % 20'si ekilebilmekteydi. Bkz. Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014, s.78-79.

Maliye Nezareti'ne bağlanmıştı. Maliye Nezareti, tarımdaki sorunları yerinde incelemek üzere eyalet merkezlerine 3 kişiden oluşmuş olan İmar Meclisi adı altında heyetler göndermişti. Ankara'da da bulunan söz konusu heyetin yaptığı araştırma sonucunda vilayet genelinin topraklarının hububat tarımına ve dut ağacı ekimine uygun olduğu görülmüştür. Aynı raporda bölge halkı tarım arazilerini, hububat ve meyve ağacı dikimi şeklinde değerlendirirlerse daha çok verim alabilecekleri konusunda bilgilendirilmiştir (Yavuz, 2000:198).

Ankara vilayeti arazisinin özellikleri ve tarım ürünlerinin çeşitli olması halkın büyük bölümünün ziraat ile uğraşmasını sağlamıştır. Vilayet merkezinde kaliteli hububat, afyon, kitre, cehri, palamut gibi ürünlerin revaçta olduğunu belirtmek gerekir (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:232). Ankara vilayeti dahilinde tarım arazisinin verimliliği ile dikkat çeken Ayaş kazasında 1889 senesinde 160.000 keyl hinta, 70.000 keyl arpa, 290.000 kıyye pirinç, 30.000 keyl pamuk, 50.000 kg üzüm ve 10.000 kg elma hasılatı yapılmıştır (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:256)

Arazinin yapısının her türlü tahıl, meyve ve sebze yetiştirilmesi bakımından elverişli olduğu bundan dolayı tarım arazilerinde sadece belirli ürünlerin yetiştirilmemesi gerektiği vilayet gazetesinde yer almıştır (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 776, 15 Mayıs 1889).

1288 Salnamesine göre Nefs-i Ankara başta olmak üzere Yozgat, Kayseri ve Kırşehir kazalarının tarım arazisinde arpa ve buğday, yulaf, burçak, pirinç, mercimek, nohut, pamuk, afyon, haşhaş, domates, patates, elma, armut, erik, ayva, kiraz, üvez, iğde, zerdali, darı, üzüm, ceviz, mısır, çemen, kimyon, badem, çavdar, yonca, saz, pancar gibi ürünler yetiştirilmekteydi (Koç, 2014:36). Bunların dışında Ankara ve çevresinde ay çiçeğinin de üretimi yapılmakta idi (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 947, 8 Temmuz 1893). Ankara vilayet salnamelerine göre tarım arazilerinin değerlendirilme biçimleri Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: 1311 Salnamesine Göre Vilayetin Zira'yesine Dair

Vilâyetin Mahsûlât-ı Zira'yesine Dâ'ir 308 Senesine Mahsûs İstatistik Cedvelidir		
Ekilen Arâzi Mikdarı Dönüm	Alınan Mahsûlât Kile	Nev'-i Mahsûlât
2,600,000	11,584,000	Buğday
1,000,000	4,250,000	Arpa
125,000	500,000	Yulaf
200,000	800,000	Çavdar
25,000	200,000	Mısır
150,000	500,000	Darı
10,000	50,000	Kuş Yemi
50,000	2,160,000	Burçak
10,000	250,000	Fiy
20,000	75,000	Bakla
5,000	15,000	Kol
50,000	120,000	Mercimek
10,000	50,000	Fasulye
40,000	110,000	Nohud
	Kıyye	
100	20,000	Kettan
500	30,000	Susam
5[0]0	725,00	Haşhaş
34,500	Afyon
500	50,000	Pamuk
10,000	2,000,000	Pirinç
1,000	250,000	Patata
1500	1,000,000	Soğan
250,000	25,000,000	Üzüm
	200,000	Palamut
	100,000	Cehri
	12,000,000	Muhtelif Yaş Meyve
	2,000,000	Muhtelif Kuru Meyve
	1000	İpek Böceği Kozası

H.1311/M. 1893 (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1311:319-320)

XIX. yüzyıl sonu itibariyle Ankara'da ekilen arazinin % 80'ninden fazlasında tahıl tarımı yapılmakta idi. H. 1311 tarihli vilayet salnamesine göre Ankara'da dönüm bakımından en çok ekilen tarım ürünlerine bakıldığında ilk sırada buğdayın olduğu görülmektedir. Daha sonrasında arpa, çavdar, üzüm, darı ve yulaf dönüm başına ekimi en çok yapılan ürünlerdir. Dönüm başına alınan mahsulâta baktığımız zaman buğday, arpa, üzüm, çavdar, burçak, pirinç, patates, soğan ve mısırın oldukça yüksek miktarda verim alınan tarım ürünleri olduğunu söyleyebiliriz.

Ankara vilayetinin 1879 senesindeki öşür miktarı 6,4 milyon kuruş iken 1909 senesine gelindiğinde öşür miktarı 20,9 milyon kuruşa yükselmiştir (Quataert, 2008:38). 1886 senesinde vilayetin hububat aşarından elde edilen gelirin toplamının önceki yıllara göre artış göstermesinde afyon, cehri, kitre ve diğer mahsullerin de payı vardı (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 744, 3 Ekim 1888).³

Ankara vilayetinde yetişen ve Avrupa'da bira yapımında kullanılmak üzere oldukça rağbet gören kalitesi yüksek olan beyaz büyük taneli arpanın ticari olarak ekimi yapılmaktaydı. Hatta Avrupa'da oldukça rağbet gören iri taneli Ankara arpasında üretimin artırılması için birçok mahalleye tohumluk gönderilmiştir (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 997, Fi 12 Teşrinisani Efrensi 1894 Ruz-ı Kasım 6; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1009, 4 Şubat 1894; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1038, 16 Eylül-ü Efrensi 1895).

Anadolu'da yol yokluğu, yol yetersizliği ve ürünlerin kervanlarla taşınmasının oldukça maliyetli olması gibi nedenler tarım ürünlerinin kıyı bölgelerine ulaştırılmasında sorun çıkmasına sebep oluyordu. Bunun en çarpıcı örneği İstanbul'un tahıl ihtiyacının büyük bir bölümünün deniz yoluyla Balkanlardan özellikle de Romanya'dan karşılanmasıdır (Pamuk, 2010:37). Çünkü Romanya'dan gelen tahıl Anadolu'dan toplanan tahıla göre daha ucuza temin edilmekteydi (Baskıcı, 2005:132).

Ankara'ya demiryolunun gelmesiyle birlikte bölgenin oldukça büyük olan kuru tarım alanları genişletilerek buğday, arpa üretimi artırılmıştır. Bunun sonucunda Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan tahıl, Fransa'dan da un ithalinde bir düşüş yaşanmıştır (Pamuk, 2005:117). Yeni açılan tarım arazilerinde ürün çeşidi ile birlikte verimin de yükselmiş olduğunu belirtmemiz gerekir.⁴ Anadolu demiryolu hattı sayesinde ulaşım maliyeti azalmış ve bölgenin tarım ürünleri bozulmadan satılmaya başlanmıştır (Baskıcı, 2005:131) Ama bölge dışındaki pazarlara giden ürün tarımında yapısal anlamda farklı değişikliğe gidilemediği için ürün fiyatlarının artmış olduğunu da belirtmek gerekir. Ürün fiyatlarındaki bu değişimde

³ Boya yapımında kullanılan cehrinin değeri 19. yüzyılın sonlarına doğru nerdeyse yüzde doksan oranında düşmüştür. Bu nedenle tarımla uğraşan yerli halk artık tepelerden cehri toplamayı bırakmışlardır. Bkz. Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul 2011, s.56-57; Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), C. 2, Eren Yayınevi, İstanbul 2006, s.969.

⁴ 1889-1892 yılları arasında demiryolunun geçtiği bölgelerde artan aşar hasılat oranı için bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara 1994, s.93.

demiryolu taşıma ücretinin de zamlanmış olmasının da etkili olduğunu anlamaktayız (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 996, 6 Kasım 1894; Yavuz, 2000:198).

Hem yeni tarım alanlarının açılması hem de yeni zirai tekniklerin uygulanmaya başlanmasının bir sonucu olarak Ankara ve civarının ekonomik koşullarının iyileştiğini söyleyebiliriz. Yaşanılan bu olumlu gelişmeler neticesinde vilayet merkezi ve tarımın yoğun yapıldığı kazalar göç almaya başlamıştır.⁵

Alman işletmesinde olan Anadolu demiryolu ağının Ankara bağlantısı, Almanya'nın da ilgisini çekmekteydi. Çünkü Almanya, Anadolu'yu özellikle de orta kesimi kendisi için bir tahıl deposu yapma niyetindeydi. Almanya'nın bu politikasının bir sonucu olarak demiryolu güzergâhında işletme hakkına sahip olduğu her yerde demiryolu şirketi Anadolu tarımının modernleşmesi için de çalışmaktaydı. Demiryolu şirketi bu amaçla çiftçi halka modern tarım hakkında bilgi ve tohum vererek yine onlara modern tarım aletleri satıyordu (Baskıcı, 2005:148).

Demiryolunun gelmesiyle Ankara'da tahıl ticaretinde büyük bir artış olmuştur. Bunun önemli bir sebebi demiryolu ulaşımı ile sulama ve taşıma imkânlarının kolaylaşmış olmasıdır. Ankara'da bulunan İngiliz konsolosunun raporuna göre Ankara vilayetinde demiryolu faaliyete geçinceye kadar modern tarım aletlerinin kullanılmadığını hatta bilinmediğini, çiftçinin basit yöntemlerle toprağı hafifçe kazıyarak tohumun ektiğini öğrenmekteyiz (Baskıcı, 2005:148). Demiryolu şirketi, güzergâh boyunca tarım aletlerinin satışıyla da ilgilenmiştir. Artık tarımda savurucu winnower, tane ayırıcı, biçme makinesi, balyalama makineleri ve buhar makineleri kullanılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyıl içinde Balkanlar ve Rusya'dan göç eden nüfusun Anadolu'da daha yoğun olarak kırsal alanlara yerleştirilerek tarım ile uğraşmaları istenmiştir. Özellikle Eskişehir-Ankara-Konya hattında demiryolu

⁵ Ankara'da XIX. yüzyıl boyunca yeni tarım alanlarının açılmasıyla birlikte nüfus artmıştır. Tabii bu duruma normal nüfus artışı ile beraber Anadolu'ya yapılan göçler etkili olmuştur. 1780'li yıllarda Kırım'dan gelenler, 1850 ve 1860'lı yıllarda Kafkasya'dan gelen Çerkezler ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında kaybedilen topraklardan gelenler ve son olarak da 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında gelenler ile Anadolu'nun nüfusu artmıştır. Bkz. Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.94-96; H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.31-44; Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, s.217; Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, s.102-103.

çevresine iskân ettirilen göçmenler⁶ zirai faaliyetlere önemli yardımları olmuştur (Pamuk, 2005:103; Baskıcı, 2005:143-144). Örneğin Ankara'da Bulgaristan, Teselya ve Kırım'dan gelen göçmenlerin modern tarım aletlerini kullanmaları bölge tarımda verimin artmasına katkıda bulunmuş olmaları buna güzel bir örnektir. Özellikle tarıma elverişli hazine arazilerine yerleştirilen muhacirlerden üretimde devamlılığın sağlanması için on iki yıl boyunca vergi alınmaması kararlaştırılmıştı.⁷

Demiryolunun Ankara'ya ulaşmasıyla bölgede tarımsal üretimde % 50 oranında bir artış sağlanmıştı (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 938; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 939, 23 Mart 1893; Ortaylı, 2000:212). Ankara'da tahıl üretimi 1892-1896 yılları arasında 216.000 tondan 405.000 tona yükselmiştir. 1893 ile 1911 senelerini kapsayan dönemde demiryolu ile Ankara'dan İstanbul'a giden tahıl miktarı 5 kat, meyve miktarı da 2 kat artmıştır (Ortaylı, 2000:211-217; Quataert, 1993:63-80). Örneğin demiryolunun İstanbul ile olan zahire ticaretini artırması ile ilgili olarak Ankara vilayet gazetesinde şöyle haberler yer almaktadır: “*Anadolu Demiryolu vâsıtasıyla ihrac olunacak zahîrenin mikdarına gelince Çorum Sancağı'ndan dörtyüz bin kile ve Yozgad Sancağı'ndan üçyüz bin kile ve Kırşehir Sancağı'ndan sekizyüz bin kile ve Ankara Sancağı'ndan beşyüz bin kile sene-i haliye hâsılâtından ve beşyüz bin kilede sene-i sâbık mahsûlâtından ki cem'an iki buçuk milyon kile buğday ve bir buçuk milyon kile arpa sene-i haliye eylül ibtidâsında mevcut bulunmuş idiye de teşrin-i evvel ve sani aylarında şimendiferler dersa'âdete bir hayli zahire ihrac edilmiş(tir.)*”(Ankara Vilayet Gazetesi, N. 1098, Fi 14 Kanunuevvel Efrenci 1886 Ruz-ı Kasım 38).

1895 senesinde Anadolu demiryolu güzergâhında bulunan Ankara vilayetinin köylerinde tarım arazilerinde tohumluk buğdayların bozulması üzerine hükümet bölge halkına Emir Dağı'nın meşhur buğdayından 10.000 kilenin dağıtılmasını istemişti (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1025, 17 Haziran 1895).⁸

⁶ Doğu Rumeli ve Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin Ankara'da iskânı ile ilgili bkz. BOA. Y.A.RES. 54/15.5.

⁷ Anadolu'ya yapılan göçler ve tarımsal yapı üzerindeki etkileri için bkz. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.102-103; Başak Kale, “Zorunlu Göçün 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri”, *Türkiye'nin Göçe Tarihi 14. yüzyıldan 21.yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul 2015, s.165.

⁸ Ankara demiryolu güzergâhında bulunan mahallelerdeki ahalinin elinde bulunan tohumluk buğdayların bozulması sonucu üründen sadece 3-4 hasılat alınmıştır. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. (1)1033, 12 Ağustos 1895. 1894 senesinde de yaşanan kuraklık nedeniyle vilayette tohumluk zahire sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1007, Fi 21 Kanunisani Efrenci 968

Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde olduğu gibi Ankara'da da Tanzimat'tan sonra kurulmuş olan ziraat müdürlükleri üretim yapan çiftçilerin maddi yardım talebinde bulunmaları halinde onların isteklerini Ziraat Meclisi'ne iletmıştır. Yine Tanzimat'tan sonra Ziraat Bankası'nın temelini oluşturan Memleket Sandıkları'nın kurulmasıyla (daha sonra 1883'te adı Menafi Sandığı'na çevrilmiş) birlikte çiftçiye verdiği maddi destek araç-gereç alımında oldukça önem arz etmekteydi (Güran, 2014:179-181). Menafi Sandığı görevini 1888 senesinde Ziraat Bankası'nın açılmasına kadar devam ettirmiştir. Banka açılır açılmaz hemen devletin farklı yerlerinde birçok şube açarak faaliyetine başlamıştır. Ziraat Bankası Ankara merkez şubesinde 1897 senesinde yaklaşık 10 milyon kuruş sermayesi mevcut olup ayrıca 1,4 milyon kuruş da kredi vermişti (Güran, 2014:186).

XX. yüzyılın başlarında Ankara'da ulaşımın kolaylaşması, ekilebilir arazilerin tarıma açılması ve doğru tekniklerin de kullanımıyla beraber tarımsal verim oldukça artmıştır. 1909 senesinde Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi'nin verilerine göre Ankara'da tarım ve hayvancılık üretimi şöyledir: % 71,1'le tahıl, % 1,1 baklagil, % 0,4 sınaî bitkileri bağ ve bahçe ürünleri % 6,1 hayvansal ürünler % 21,3 (Güran, 2014:87). Yine aynı tarihte Anadolu tarım arazilerinde Ankara'da % 90,45'inin tahıl, % 1,18'inin sebze, % 0,25'inin endüstriyel bitkilere ve % 8,12'lik bir oranla şarap yapımı için üzüm yetiştiriciliğine ayrıldığı görülmektedir (Baskıcı, 2005:134).

3. Ankara Vilayetinde Hayvancılık

Ankara'da tarımın yanı sıra hayvancılığın da bir geçim kaynağı olduğunu ve vilayet genelinde at, kısrak, merkep, deve, öküz, inek, manda, karasığır, koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi yetiştiriciliğinin ön planda bulunduğunu görmekteyiz (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:234). Bunların dışında merkez ve diğer kazalarda ipek böceği de yetiştirilmekte olup, ipek kozası da yine bir gelir kaynağıdır (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 985, 15 Ağustos 1894)

XIX. yüzyılda dünya genelindeki kuraklıktan Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Bu bağlamda 1845 ve 1873-74 yıllarında yaşanan kuraklık ve kıtlık neticesinde Ankara ve civarında hayvan sayısında büyük çaplı düşüş yaşanmıştır. Büyükbaş hayvanların telef olmasıyla halk, besin

1894; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1015, 1 Nisan 1895; ihtiyaç sahiplerine tohumluk zahire verilmesi ile ilgili olarak bkz. BOA., A.}MKT.MHM, 471/70, 11 Zilkade 1290.

kaynağı olarak koyun ve keçiyi tüketmek zorunda kalmıştır. Tabii bu durum tiftik keçi sayısının azalmasında önemli bir etken olmuştur.

Tarımda olduğu gibi hayvancılıkta da Ankara'da 1880 senesinden başlayarak birtakım tedbirler alınmaya başlanmıştı. 1888 senesinde tiftik keçi sayısının ve tiftik üretiminin artırılması amacıyla tiftik keçisinden alınan verginin azaltılmasına karar verilmişti.⁹ Keçi sayısının artırılması için aynı yıl Ankara'da Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi açılmıştır. Numune Çiftliği'nde tiftik keçisinin ıslah edilerek elverişli bir ortamda yetiştirilmesi hakkında araştırmalar yapılırken, Çoban Mektebi'nde de keçi bakımı ve tedavi yöntemleri öğretilmektedir. Yine Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi'nde tiftik pazarını ele geçiren yabancılarla nasıl rekabet edilmesi gerektiği de üreticiye anlatılmıştır (Yavuz, 2000:198; Ortaylı, 2000:214).

Demiryolu hat güzergâhında tarımsal faaliyetler artarken, hat dışında kalan yakın merkezlerde de hayvancılığın ön plana çıkmış olduğunu görmekteyiz. Özellikle tren istasyonuna kervanlarla bağlantı sağlayan Ankara'nın doğusunda, güney ve kuzeyinde keçi sayısında artış sağlanmıştır (Ortaylı, 2000:214).

Ankara merkez kazasında 1884-1885 seneleri arasında 14.743 tiftik keçisi, 1.535 adi keçi, 14.126 adet koyun sayılmıştır. Bunların değeri de 124.534 kuruş tutmaktadır (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 622, 22 Nisan 1885). Ankara kazalarında 1884-1885 yılları arasında 825.654 tiftik keçisi, 149.566 adi keçi ve 627.971 koyun sayılmış olup toplam değeri ise 643.8747 kuruştur (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 623, Fi Receb Sene 1302 Fi 17 Nisan Sene 1301).

Ankara vilayeti genelinde Zir kazasında 32.851 tiftik keçisi, 24.828 koyun, 10.104 kıl keçisi, 800 manda, 1.600 karasığır, 400 at, 60 katır (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:254); Beypazarı kazasında 1.500 karasığır, 450 çift öküzü, 100 manda, 150 at, 200 katır, 214.17 koyun, 49.641 tiftik keçisi, 781 kıl keçisi (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:258); Mihalıccık kazasında 3200 öküz ve manda, 60 at, 60 katır, 400 eşek, 2.500 karasığır, 24.718 koyun, 58.014 tiftik keçisi ve 3.868 kıl keçisi (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:262); Sivrihisar kazasında ise 106.330 koyun, 800.053 tiftik keçisi, 3.445 kıl keçisi, 20.000 sığır, 3.000 manda, 1.000 eşek, 1.800 at, 110 katır, 50 deve bulunmaktaydı (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:266). Bu kazalardaki hayvan oranlarına bakıldığında tiftik keçisinin büyük bir ağırlığa sahip olduğu

⁹ Vergi oranları için bkz. Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Ankara 1939, s.63.

görülmektedir. Örneğin Sivrihisar kazasında senelik 150.000 yapağı 100.000 kıyye tiftik (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:266) hasıl olurken Mihaliccik 50.000 tiftik, 250.00 okka yapağı, 4.000 okka kıl (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:262) üretilmekteydi.

Tablo 2: 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayeti'nin Hayvan Çeşidi ve Sayısı

[İstatistik Cedvelleri]						
Vilâyetin 322 Senesi Ta'dâd Olunan Hayvanât Mevâşisi						
	İnek, Öküz	Manda	Beygir, Kısarak	Ester	Deve	Merkeb
Merkez Kazâsı	15901	2707	2317	178	540	8465
Sivrihi "	7871	972	1436	49	52	3668
Haymana "	10848	813	2536	20	541	3545
Kalecik "	9700	1659	1611	00	967	6512
Ayaş "	5732	128	417	512	27	3133
Beypazarı "	4270	178	831	360	116	2777
Nalluhan "	3102	167	676	358	18	2448
Mihalık "	3495	222	554	312	113	2053
Yabanâbâd "	10340	638	1347	1020	0	5223
Bâlâ "	7772	860	1252	11	1148	5579
Yekûn	79031	8344	12977	2820	3522	43403

H.1325/M. 1907 (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1325: 319)

1325 tarihli vilayet salnamesindeki verilere bakıldığında (Bkz. Tablo 2) Ankara vilayetinin tamamında 150.797 adet hayvan bulunduğu ve ağırlıklı olarak inek ve öküz sayısının daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Hayvan sayısının dağılımına bakıldığında da merkez kazada hayvan sayısının fazla olduğu daha sonra Haymana ve Yabanâbâd kazalarının geldiğini görmekteyiz. 1889-1890 senelerinde hayvan sayısı bakımından Sivrihisar ve Mihaliccik kazaları ön planda iken 1907-1908 yıllarına gelindiğinde Haymana ve Yabanâbâd kazalarının öne çıktığını görmekteyiz.

Tablo 3: 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Kazalarında Hayvan Çeşidi ve Sayısı

	Ağnâm			Çift Hayvanı		
	Tiftik Keçi	Koyun	Kıl Keçi	Öküz	Manda	Beygir ve Ester
Ankara Merkez Kazâsı	132860	95258	235	8550	1300	355
Sivrihisâr “	122579	152952	1585	7704	814	504
Haymana “	121570	185934	85	9050	50	50
Kalecik “	68909	41297	1079	3775	80	0
Ayaş “	52818	19888	169	158	73	18
Beypazarı “	76923	30843	164	3255	0	0
Nalluhan “	55606	13841	8234	4761	106	0
Mihalıccık “	55022	20505	1285	3156	69	0
Yabanâbâd “	101054	19250	140	15248	241	61
Bâlâ “	77265	112920	3297	13392	201	251
Yekûn	864606	692688	16273	69049	2934	1239

H.1325/M. 1907 (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1325:330)

1325 tarihli vilayet salnamesine (Bkz. Tablo 3) göre Ankara vilayetinde tiftik keçisi, kıl keçisi ve koyun sayısı toplamı 1.573.567'dir. Merkez kazayla birlikte Haymana, Sivrihisar'da keçi ve koyun sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 4: 1325 Salnamesine Göre Ankara Vilayet Merkez Kazasındaki Koyun ve Tiftik Sayısı

306 Senesinden 321 Senesi Nihâyetine Kadar Ankara Merkez Kazânın Koyun ve Tiftik Mikdârını Mübeyyin Cedveldir:		
Sene	Koyun	Tiftik Keçi
.....
	Aded	Aded
306	17214	13586
307	17338	17503
308	16950	13928
309	17976	22417
310	19135	16583
311	20848	18217
312	21885	22351
313	21258	22614
314	19677	18775
315	19645	18008
316	23016	22694
317	22753	23032
318	23710	21762
319	98981	134450
320[*]	100004	134456
321	90300	122322

Ankara kazâsının 321 senesi öşrü 2132026 ve techizât 127931 kuruşdur.
[*] İşbu seneler zarfında mülga Çubuk ve Zir kazâlarının koyun ve tiftik mekâdiri de merkez kazası yekûnlarına dâhil edilmiştir.

H.1325/M. 1907(*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1325:134).

Tablo 4’te görüldüğü gibi koyun ve keçi miktarlarına bakıldığında 1890-1903 seneleri arasında 1892 senesindeki kuraklık ve kıtlığın neticesinde keçi ve koyun miktarının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. 1901-1902 ve 1903 senelerinde koyun ve tiftik keçi sayısının artmış olduğu gözükmektedir.

3.1. Tiftik ve Tiftik Keçisi

Ankara keçisinin Anadolu’ya ne zaman geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Bunlar arasında Anadolu’ya gelen Türk kavimlerin beraberinde Ankara keçisi olarak bilinen keçiyi getirmiş olma ihtimali yüksektir.¹⁰ Ankara keçisinin varlığı ile ilgili ilk veriler XV. yüzyıla ait olup XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Ankara’ya gelen birçok seyyah ve resmi görevlilerin şehir ile alakalı gözlemleri içinde Ankara keçisi ve sofı hakkında bilgiler yer almaktadır.¹¹

Ankara’nın coğrafi yapısı, iklimi ve bitki örtüsü tiftik keçisinin tüylerinin kaliteli olmasına etki etmiştir. Tüylerinin güzelliği, parlaklığı ve sağlam olması nedeniyle tercih edilen tiftik keçisi, Ankara ve kazaları için ciddi bir gelir kaynağı olmuştur.

XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Ankara, tiftiğe dayalı dokumacılıkta büyük ekonomik kazanç sağlamıştır. Ankara tiftik keçisinin yünlerinin uzun ve hafif yağlı olmasından kaynaklanan kaygan özelliği ile elde edilen ipliklerle dokunan sof kumaşa, ipekli kumaşta olduğu gibi talep oldukça fazlaydı (Yıldırım, 2011:1). Tiftik üretimi sadece Ankara’nın değil diğer Osmanlı vilayetlerinin de tiftik ve yün ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılamaktaydı (Şenel ve Karaman, 2009:513). Tiftiğe talep çok olmasından dolayı “Engürü sofı” dünyaya yayılmıştır. Bu sof sayesinde Osmanlı Devleti’nde ve özelinde de Ankara halkına geniş iş imkânları sağlanmıştır. Aynı zaman diliminde tiftik ve tiftiğe dayalı olan

¹⁰ Ankara keçisinin kökeni ile ilgili olarak bkz. Erman Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2003, s.9-20.

¹¹ 1538’de Michele Membre, 1589’da Busbeck, 1640’lı yıllarda Evliya Çelebi, 1701’de Fransız seyyah Tournefort Ankara’ya gelmiştir. Tournefort, tiftik keçilerinin güzel, parlak ve ipek kadar ince tüyleri olduğunu ve bu tüylerden dokunan kumaştan oldukça etkilendiğini belirtmiştir. Bkz. Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, s.21-38. 1852 senesinde Ankara ve civarına gelen seyyah A. D. Mordtmann tiftik ticareti ile ilgili olarak şehrin senede 1000000 okka (tiftiğin okkası 60 kuruştan satılmakta) Ankara keçisi yününü ihraç ettiğini belirtmiştir. Ankara’yı 1861 senesinde ziyaret eden Georges Perrot Ankara’daki tiftik ticaretini Kayseri’den gelip şehre yerleşen Rumların İngilizler adına yaptığına dikkat çekmektedir (Galanti, 2005:204-205).

dokuma sanayisi (Koç ve Baskıcı, 2013:18-19) Ankara'nın o dönemde; Osmanlı Devleti'nin ise dünyada önemli bir yer edinmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde softan üretilen kumaşlar sağlamlığı bakımından kıyafet yapımının yanı sıra yelken imalatında da tercih edilmiştir. Avrupa'da özellikle de İngiltere'de tiftik ipliği düğme ve elbisede kullanılan şerit yapımında, aksesuar, iç-dış giyim malzemesi olarak, mobilya kaplamaları, perde, yatak örtüsü, tiftiğin su geçirmemesi nedeniyle askeriyede barutun nem ve yağmurdan korunması, top ağızlarının temizlenmesi gibi birçok alanda kullanılmıştır (Yıldırım, 2011:58-74, 103-115, 140-146, 151-153; Ergenç, 2012:306-307).

XVI. yüzyıl sonlarında Ankara'da yaklaşık 600 tezgâhta Engürü sofı kumaşı dokunmakta olup yerli ve yabancı tüccarlar vasıtasıyla Avrupa şehirlerinde satılmaktaydı (Ergenç, 1995:113-116). Osmanlı tüccarları Rumeli'ye ve Balkanlar'a Ankara sofunun satışını yapmıştır. Ankara'nın tiftik dokuma ürünlerini yurtdışına götürüp satmaları konusunda ilk imtiyaz Venedikli tüccarlara verilmiştir (Tamur, 2003:138). Venediklilerden sonra Lehliler, Hollandalılar XVII. yüzyıldan itibaren de İngilizler ve Fransız tüccarlar da Ankara sofunun ticaretiyle ilgilenmiştir. XVII. yüzyılda tiftik ipliğinin Ankara dışına çıkarılması yasak olduğu için tüccarlar temin ettikleri malları İstanbul ya da Selanik'ten ihraç edemeyecekleri için gizli yollardan İzmir'e getirmek suretiyle deniz yoluyla o ülkelere göndermekteydiler. Söz konusu yasak bir süre sonra pek işe yaramamış ve bu durum zamanla normalleşmiştir (Ergenç, 2012:296). XVIII. yüzyılda Avrupalı tüccarları için tiftik ipliklerini mekkariler belli bir ücret karşılığında İzmir'e getirmektedir (Taş, 2008:261).

XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarında Ankara sofunun toplam üretimi yaklaşık olarak 85-100.000 top civarındaydı. Bir top sofun bedeli aynı dönem içerisinde 600 akçe, bir yük sof ise 40.000 akçe civarındadır.¹² XVIII. yüzyılda sof ticareti yıllık 20.000 top iken, tiftik ipliği yaklaşık 1.200.000 top kadardı. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Ankara'da tiftik dokumada gerileme yaşanmaya başlamış ve bunun sonucunda da sof üretimi ve ona bağlı ticarete de azalma olmuştur. Bu azalmanın sonucunda XIX. yüzyıl ortalarında sof şehri olan Ankara'da

¹² Tezgâhta bir seferde dokunan kumaşa 1 top sof, dokunan kumaşın nakliyatı sırasında belirli sayıda olan sof topları balyalar halinde paketlenip ve her deveye 2 balya halinde yüklenir, bu iki balya da bir yük oluşturur. Bir yük softa da 68 top sof bulunurdu. Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, s.127.

tiftik dokuma sanayisi çökmüş, artık tiftik ipliği ticareti değil ham tiftik ticareti başlamıştır (Tamura, 2003:133).

XIX. yüzyılın ilk yarısında İngilizler, Ankara'dan temin ettikleri tiftik keçilerini Güney Afrika'ya götürmüş ve burada da tiftik keçi sürülerini oluşturmaya başlamıştır. Sürü sayısının yeterli düzeye ulaşmasıyla birlikte, İngiltere'nin Ankara ile olan tiftik ticareti azalmıştır. Ayrıca İngiltere'nin tiftik eğirmede makineleşmeye gitmiş olması, daha kolay ve ucuz tiftik ipliği elde etmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda sanayileşen İngiltere, dokuma konusunda dünya pazarına hâkim olmuştur. Bu noktada İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden sadece ham tiftik almak istemesi, Ankara halkının gelirlerini azaltmıştır. Bu minvalde Ankara halkı, İngiltere'nin istediği ham tiftiği sağlamak amacıyla geleneksel yöntemleri bırakarak tiftik keçilerini adi kıl keçisiyle melezleştirmiştir. Bu da tiftiğin kalitesi bozmuştur.

1800'lü yılların başında Ankara'da yaklaşık 1.000 sof tezgâhı bulunmakta olup bu tezgâhlarda 10.000 kişi iş paylaşımı yaparak çalışmakta idi. Ama bir süre sonra durum değişmeye başlamış, Ankara pazarına gelen basma ve patiskaların sofa göre oldukça ucuz olması nedeniyle şehirde dokuma tezgâhları iş yapamaz duruma gelmiştir. Avrupa'nın gelişen sanayisine hammadde talep etmesiyle birlikte tiftik kumaşı yerine artık ham tiftik ipliği ticareti başlamış oldu. Ankara'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tiftik üreticilerinin tamamına yakını Batı ve Orta Avrupa pazarlarını kaybetmişti (Quataert, 2011:163). Artık sadece iç piyasa için tiftik ipliğinden ince ve kalın çeşitleri ile kadın-erkek çorapları, eldivenleri ve atkıları, yatak örtüleri, yastık kılıfları, çocuklara övgü ceket, çorap gibi ürünler yapılmıştır (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1307:233, 238).

Ankara ve yakın çevresinde eğirilen iplikler için tek pazar Ankara idi. Tiftik ipliği ve ürünlerinin satışı Ankara Kale'sinin güneyinde yer alan Atpazarı'nda Hanlar Bölgesi'nde İplik Pazarı'nda yapılırdı. Burada toplanan iplikler, sofçular tarafından satın alındıktan sonra işleme tutuluyordu. Ankara dışına sof ipliklerin götürülmesi, satılması yasaklanmıştı. Ankara'daki sofçular ihtiyaçları kadar sof ipliği aldıktan sonra diğer bölgelere ipliğin satışı yapılabiliyordu. Tiftik ve tiftik ürünlerinin ticareti Ankara'dan diğer şehirlere deve kervanları ile taşınmıştır. İhraç edilecek ürünler liman şehirlerine yine develerle taşınmakta oradan da Avrupa'ya gemilerle sevkiyatı yapılmaktaydı (Ergenç, 2012:295).

Ankara tiftik keçisinin senelik tiftik verimi yaklaşık 1 okkadır (1 okka 1 kilo 225 gr). Tiftiğin yaklaşık 100.000 kilosu Hollanda'ya gitmesi için

Ankara'da işlenmekte olup, 50.000 kilosu ham olarak İngiltere'ye, az bir miktar tiftik de Fransa'ya ve Avusturya'ya simsarlar aracılığıyla gitmekteydi (Galanti, 2005:205).

Tiftik keçi sayısının azalmasında Ankara'da yaşanan doğal afetlerin de etkisi olmuştur. 1847, 1848 ve 1858 yıllarında yaşanan sert kış mevsimi tarım ve hayvancılığı olumsuz etkilemiştir. Bundan dolayı köylerden vilayet merkezlerine göç hareketi başlamıştır. Sonuç olarak kırsal kesimde nüfus sayısında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1869-1870 yıllarından itibaren yaşanan kuraklık ve beraberinde 1874-1875 senelerindeki kıtlık, Anadolu genelinde hayvan sayısının eksilmesine neden olmuştur. Kıtlık sonrasında yaşanan çekirge istilası köylünün toprağında hiç mahsul kalmamasına sebep olmuş hatta ağaçların dahi yapraklarının yok olmasıyla sonuçlanmıştı. Dolayısıyla bu durumdan Ankara vilayeti de etkilenmiş ve tiftik keçisi sayısında % 60'lara ulaşan azalma olmuştur (Tamur, 2003:149-150). Devlet için önemli bir gelir kaynağı olan tiftik konusunda hükümet, harekete geçerek tiftik keçilerinin sayısını artırmak ve tiftik üretimin devamını sağlamak için birtakım önlemler almıştır. Bu tedbirler arasında tiftik keçilerinden alınan 6 kuruş vergi 1874-1880 seneleri arasında 4 kuruşa indirilmiştir (BOA.BEOAYN_d_0804, s. 96, Evrak No: 383). Bu süre zarfında beklentilerin gerçekleşmemesi üzerine vergide biraz daha indirimde gidilmiştir.¹³ Hükümetin bu durumu yönetme girişimlerinin yetersiz olmasını fırsat bilen İngilizler açtıkları çiftliklerdeki tiftik keçilerini Güney Afrika'ya göndererek sürünün devamını sağlamışlar ve elde ettikleri tiftik sayesinde de dünyada tiftik pazarını ele geçirmişlerdi (Eyice, 1972: 93-94; Kunalalp, 1990:54-56).¹⁴ Ankara'nın kaliteli tiftik keçileri sadece İngiltere'ye değil Amerika'ya ve Avustralya'ya da götürülmüştür. Padişah Abdülmecid'in 1849 senesinde Amerikalı tarım uzmanı Dr. Davis'e armağan ettiği Ankara tiftik keçilerinden sonra yasal olmayan yollarla da tiftik keçisi Amerika'ya nakledilmiş ve sürüler oluşturulmuştur. Sonuçta Ankara haricinde Güney Afrika, Amerika, Avustralya'da tiftik keçisi yetiştirilmeye başlanmıştır (Tamur, 2003:151-172).

Ankara vilayetinin önemli gelir kaynağı olan tiftik keçilerinin İngilizler tarafından sermayeye dönüştürülmesi bölge halkının zarara uğramasına

¹³ Alınan verginin 3 kuruşa indirilmesi ile ilgili olarak bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 716, 26 Ekim 1887.

¹⁴ 1889 senesinde İngilizler, Ankara vilayetinden aldıkları tiftik keçilerini Ümit Burnu'na götürmüşlerdi. Bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 795, 16 Ekim 1889; Ankara keçisinin G. Afrika'ya ve Amerika'ya götürülmesi ile ilgili bkz. Tamur, *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, s.152-170.

neden olmuştur. Ama bu üstünlük uzun sürmemiş 1889 senesinde İngilizlerin tiftik keçilerinin cinsi bozulmaya başlamıştı. İngilizlerin tekrar damızlık tiftik keçi istemeleri vilayette tiftikçilik yapan kişilerce iyi karşılanmamış ve bu konuda vilayet meclisine İngilizlerin damızlık temin etmelerini menetmek için başvuruda bulunmalarına neden olmuştur (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 795, 16 Ekim 1889). İşte bu dönemde Ankara’da tiftik üreticileri en iyi tiftiğin bir kıyyesini dokuz kuruştan nihayet 12 kuruşa hatta 25 kuruşa kadar satabilmişlerdi. Tiftik üreticileri bu kârlı durumu devam ettirebilmek amacıyla tiftik keçisinin ihracına karşı çıkmışlardı (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 798, 6 Kasım 1889; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 100 (34) Fi 19 Ağustos-ı Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 107; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1046, Fi 11 Teşrinisani-i Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 5; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1047, Fi 18 Teşrinsani-i Efrenci 1895 Ruz-ı Kasım 12)¹⁵ Aslında 1881 senesinde Padişah fermanı ile tiftik keçisinin satılması yasaklanmıştı ama tiftik keçisinin yasadışı yollarla dışarıya çıkartılıp satılmasına engel olunamamıştır (Tamur, 2003:148).¹⁶ Tabi bu durumun istisnaları da vardı. Buna örnek olarak ihracı yasaklanmasına rağmen İngiltere tebaasından olan Mister George için 500 adet Ankara keçisi temini için Ankara Vilayet-i Celilesi’ne bir şukka gönderilmiştir (BOA, Y.PRK..SRN, 4/96, 29 Receb 1312). 1896 senesinde bir erkek iki dişi tiftik keçisinin Ankara’dan satın alınmak suretiyle Avusturya Saray Hayvanat Bahçesi’ne gitmesi için padişah tarafından izin verilmişti (BOA, İ.HUS, 48/111; *Osmanlı Belgelerinde Ankara*, 2014:129).

Tiftik keçisinin ıslah edilmesi için Mihalıccık kazasına, havasının uygun olmasıyla birlikte aynı zamanda hem mera hem de tecrübeli çiftçilerin

¹⁵ Tiftik ticaretinin yasaklanmasının gerekçesi için bkz. BOA., A.}MKT.MHM., 727/6, 17 Şevval 1310; Ankara tüccarı “*Ankara vilayetinin serveti dâhiliyesinden en mühimi olan tiftik mahsûlünün beher kıyyesinin mukaddimen elli kuruşu fûruht olunmakta iken mu’ahharan on-on iki kuruşa kadar tedenni etmesi ol vakt dâhilden ecânibe damızlık teke ihrac ve irsal olunarak İngiltere...*”ye ihracının yasaklanmasına yönelik Ankara valiliği aracılığı ile hükümete bir dilekçe yazmışlardı. Bkz. BOA, Y..MTV, 126/74, 24 Safer 1313; Konya, Gerede’de kasaplardan alınan tiftik keçilerinin kalitesinin ve neslinin devam edebilmesi için 4 yaşına kadar Ankara’dan çıkarılmamaları için bkz. BOA., DH.MKT., 882/42.

¹⁶ 1902 senesinde İngilizlerin Ümit Burnu’na tiftik keçisi yetiştirmelerinin tiftik ticaretini olumsuz etkilemesinden dolayı Romanya’nın keçi ihracı ile ilgili isteğinin reddedildiğine dair bir belge bkz. BOA, DH.MKT, 504/30; *Osmanlı Belgelerinde Ankara*, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul 2014, s.133; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.214.

bulunması sebebiyle Beypazarı kasabasından ilk etapta 150 dişi 8-10 erkek tiftik keçisinin getirilmesi için Ankara vilayetine istekte bulunulmuştur (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1041, 8 Ekim 1895 Fi 7 Teşrinievvel Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 156). Tiftik keçisinin ıslah edilmesi gayesiyle vilayet civarında bir çiftlik kurulması ve burada hayvanın cinsinin sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için bu konuda eğitilmiş ve deneyimli bir okulun açılması konusunda hükümetten yardım istenilmişti (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 944, 31 Mayıs 1893).

Ankara'da kurulması istenen Numune Çiftliği arazi yerinin tespitini yapmak üzere ziraat heyetinden Agotan Efendi görevlendirilmişti. Vilayete gelen görevliye yardımcı olmaları amacıyla idare meclisi azasından Hacı İbrahim, Hafız Ağa ve ziraat müfettişi Arslan Efendi görevli kılınmıştı. Çiftlik bünyesinde keçi cinsinin ıslahı için de bir Çoban Mektebi ve Orman Numunesi Tesisi istenmişti (*Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 976, Fi 16 Mayıs Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 12; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1021, Fi 6 Mayıs Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 2). Yapılmak istenen Numune Çiftliği ve Numune Ağılı arazisinin temini için Ziraat Bankası'nın merkez şubesinden yardım alınması uygun bulunmuştur (BOA., BEO., 361/27034, 12 Şaban 1311).¹⁷ Sadrazam Rıfat Paşa Ankara'da inşa olunmakta olan Numune Çiftliği ve ağılının masrafları için ayrılan bütçenin yeterli olmadığını ve gerekli olan 79.000 kuruşun Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden karşılanmasını istemiştir (BOA, BEO, 705/52819, 30 Cemaziyelevvel 1313).¹⁸

Vilayet gazetesinde çıkan bir haberle Numune Çiftliği'nin önemi halka anlatılmak istenmiştir: *"Numune Çiftliği memleketimizin usûl-i zirâiyyesini ıslâh edecek ve usûl-ı cedîde-i zirâiyyeyi nazar-ı ahâliye tefhim irâ'e eyleyecek mü'essesât-ı nâfi'anın mühimlerinden olmak haysiyetiyle burasının matlûb-ı âliye muvaffak ve mevzû'yla mütenâsib bir yer olması ve muhsenât-ı asrîyeye bir zibâl-ı terakkiyât iştimal olacak olan bu te'sîs-i nâfia sâye-i teceddüdât vâye-i cenâb-ı padişahide sür'at ile sahâ-i husûl ve ... vilâyet-i celilecede pek mültezim olduğundan yakında amelîyyât-ı lâzimeye ibtidâr edilmek üzere bulunduğunu beyân ile..."*¹⁹ Tiftik keçilerinin ıslah edilerek verim kalitesi yüksek olarak

¹⁷ İnşaatin tamamlanamadığı için acil olarak nakdi yardımın hemen yapılması ile ilgili olarak bkz. BOA., İ.O.M., 3/20, 24 Cemaziyelevvel 1313.

¹⁸ Numune çiftliği ve ağılı için gerekli olan malzemeler ve miktarlarını (listedeki malzeme miktarlarının toplamı 84.055 olarak çıkmıştır) gösteren liste için bkz. BOA., İ.O.M. 3/20.

¹⁹ Numune Çiftliği için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 977, Fi 6 Haziran Efrenci 1894 Ruz-ı Hızır 33; Numune Çiftliği ve Çoban ağılının inşaatı için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(°)26, Fi 24 Haziran Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 51;

yetiştirilmesi amacıyla kurulması istenilen Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi'nin, 6 Mayıs 1895 senesinde Ankara Valisi Memduh Paşa ve vilayetin ileri gelenlerinin katıldığı bir tören ile temeli atılmıştır (Keskin, 2010:91). Kasım 1898 senesinde açılan Çoban Mektebi'nin Müdürü Zira'at Müfettişi Manuk Efendi, Müdür Mu'âvini Tahsin Bey ve Kâtibi de Sa'id Efendi idi (*Salname-i Vilayet-i Ankara*, 1318:100,120-121; Tekeli ve İlkin, 1999:81).

Çoban Mektebi ve Numune Tarlası uygulamasında çiftçilere en iyi tarım yöntemlerinin uygulamalı olarak öğretilmesi amaçlanmıştır. Faydalı ithal olan bitkilerin ekimin yaygınlaştırılması, ağaç dikimi ve sulaması, hayvan soylarının ıslah edilmesi, özellikle de tiftik keçisinin bakımı ve kalitesinin devamının sağlanması gibi konularda eğitim verilmiştir (Keskin, 2010:87-106). Yine bu doğrultuda 1908 senesinde Çubuk Çayı civarında Ziraat Mektebi açılmıştır (Koç ve Baskıcı, 2013:29; Aysal, 2007:359-396). Ankaralı çiftçilerin ilgisizliği nedeniyle kapanan Çoban Mektebi'nin yerine Ankara Valisi Ali Münif Bey tarafından Ziraat Mektebi açılmıştır. Bu okul Osmanlı Devleti'nin 1895-1897 yılları arasında tarımı ülke çapında geliştirmek için Numune Çiftliği kurma çalışmalarının bir sonucu olarak kurulmuştur (Yıldırım, 2010:223-238).

4. Sonuç

Ankara vilayetindeki ulaşım zorluğundan dolayı arazilerin az bir bölümünde tarım yapılmaktaydı. XIX. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde ulaşım alanında yaşanan gelişmeler ile birlikte Ankara'nın birçok yerinde tarım arazilerine ulaşmak üzere yol yapımına başlanmıştır. Ayrıca ulaşımın kolaylaşması yeni tarım arazilerinin kullanıma açılmasını hızlandırmıştır. Demiryolu hattı boyunca modern tarım tekniklerini iyi bilen Rumeli ve Kırım'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi de tarımda verimliliğin artmasına büyük katkı sağlamıştır.

XIX. yüzyıl sonu itibariyle Ankara'da ekilen arazinin % 80'ininden fazlasında tahıl tarımı yapılmıştır. Vilayet genelinde tarımda ekili-dikili arazide tahıl özellikle buğday, darı ve arpa çeşitleri ilk sırada yer almaktadır. Demiryolu sayesinde tahıl ihracatı yöre halkına önemli bir kazanç sağlamıştır.

Çiflik ve Çoban mektebi ve Ziraat mektebi için yapımında ilana çıkılan hususlar için bkz. *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 10(0)34, Fi 19 Ağustos Efrenci 1895 Ruz-ı Hızır 107; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1090, Fi 19 Teşrinievvel Efrenci 1896 Ruz-ı Hızır 168; *Ankara Vilayet Gazetesi*, N. 1103, Fi 19 Kanunusani Efrenci 1897 Ruz-ı Kasım 74.

Ankara’da hayvancılık özellikle de merkez kaza, Haymana, Yabanabad, Kalecik ve Sivrihisar kazalarında halkın geçim kaynağı konusunda önemli bir yer tutmaktadır. XVI. - XVIII. yüzyıllar arasında Ankara vilayetinde Osmanlı sanayisi ve ticareti için oldukça önemli olan tiftik keçisinin kılına dayanan sof ve şali dokumacılığı, bölge halkı için ciddi anlamda kazanç kapısı olmuştur. Ancak tiftik keçisi sayısı ve tiftik üretimi zaman içinde azalmaya başlamıştır. Bunun sebepleri yaşanan kuraklık ile yabancı tüccarların bölgeye gelip farklı yollardan temin ettikleri keçileri yurt dışına kaçırmaları idi. XIX. yüzyılın ortalarına doğru tiftik keçisinin yok olma noktasına gelmesi ve tiftiğin eski kalitesinden eser kalmaması nedeniyle ıslah edilmesi konusu ortaya çıkmıştır. Bunun için halk ve hükümet tarafından çalışmalara başlanmış ve özellikle de damızlık tiftik keçisi yetiştirilmek istenmiştir. Bu sebeple Numune Tarlası ve Çoban Mektebi kurulmuştur.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı OsmanlıArşivi (BOA)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

BOA., A.}MKT.MHM, 471/70.

BOA., A.}MKT.MHM., 727/6.

Bab-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defteri

BOA.BEO.AYN_d_0804, s. 96, Evrak No: 383.

Yıldız Resmi Maruzat

BOA. Y.A.RES. 54/15.5.

Yıldız Mütenevvi Maruzat

BOA, Y..MTV, 126/74, 24 Safer 1313.

Dahiliye Mektubi Kalemi

BOA., DH.MKT., 882/42.

BOA, DH.MKT, 504/30.

Yıldız Parakende Serkurenalık Evrakı

BOA, Y.PRK..SRN, 4/96, 29 Receb 1312.

İrade-i Hususi

BOA, İ.HUS, 48/111.

Bab-ı Ali Evrak Odası

BOA., BEO., 361/27034, 12 Şaban 1311.

BOA, BEO, 705/52819, 30 Cemaziyelevvel 1313.

İrade-i Orman ve Maadin

BOA., İ.OM., 3/20, 24 Cemaziyelevvel 1313.

B. Salnameler

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 11, Sene 1307.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 12, Sene 1311.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318.

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 15, Sene 1325.

C. Gazeteler

Ankara Vilayet Gazetesi

D. Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu H. Y. (2001), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Akyüz Y. (2009), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2009*, Ankara: Pegem Akademi.

Aybar C. (1939), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Ankara: Başvekalet Umum. Müdürlüğü.

Baskıcı, M. M. (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara: Turhan Kitabevi.

Eldem, V. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK.

Ergenç Ö. (2012), *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, TVYY, Ankara, 2012.

Ergenç Ö. (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihciliğine Katkı-XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları: 1

Eyice S. (1972), *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Ankara: TTK.

Faroqhi S. (2007), *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Galanti A. (2005), *Ankara Tarihi I-II*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- Güran, T. (2014), *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güran T. (1992), *Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876, 150. Yılında Tanzimat*, Ankara: TTK, s.235-252.
- Kale B. (2015), *Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri, Türkiye'nin Göçe Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507.
- Karpat K. H. (2013), *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keskin Ö. (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi, OTAM*, S. 28, Ankara, s.87-106.
- Koç B. (2014), *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara*, Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayını.
- Koç, B.- M. Baskıcı (2013), *Bozkırdan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi*, Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları.
- Kuneralp S. (1990), *Orta Anadolu'da Kıtık (1873-1875), Tarih ve Toplum*, C. 13, S. 76, s.54-56.
- Ortaylı İ. (2000), *19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi, Tarih İçinde Ankara*, Ankara: T.B.M.M. Basımevi.
- Osmanlı Belgelerinde Ankara* (2014), Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Pamuk Ş. (2005), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk Ş. (2010), *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert D. (1993), *Limited Revollution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of Istanbul 1890-1908 Workers, Peasant and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*, İstanbul: Isis Press, s. 63-80.
- Quataert D. (2008), *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, İstanbul: İş Kültür Yayınları.

- Quataert D. (2011), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2006), 19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), C. 2, İstanbul: Eren Yayınevi.
- Şenel Ş. (2012), XIX. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve İktisadi Durumu Üzerine Değerlendirme, *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara, s.499-522.
- Şenel Ş. – A. F. Karaman (2009), Ayaş'ın XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Tespitler ve Sonuçlar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, S. 9, s.505-541.
- Tamur E. (2003), *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, Ankara: Ankara Ticaret Odası.
- Taş H. (2008), İzmir Ticaretini Besleyen Anadolu Şehirleri: Ankara, I. *Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları No: 168, s.258-266.
- Tekeli, İ.-S. İlkin (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK.
- Yavuz, E. (2000), 19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ve Kent-içi Sosyal Yapı, *Tarih İçinde Ankara*, Ankara: Master Basımevi Ltd. Şirketi.
- Yıldırım M. A. (2010), Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851), *OTAM*, S. 24, Ankara, s.223-238.
- Yıldırım G. W. (2011), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, Ankara: TTK.